

BLANKA MATKOVIĆ
doktorand, Fakultet hrvatskih studija,
Sveučilište u Zagrebu
E-mail: blankamatkovic@gmail.com

Izvorni znanstveni rad
UDK: 323.15(497.584Dubrovnik=411.16)"194"
DOI: <https://dx.doi.org/10.21857/mzvckptlx29>
Primljeno: 19. 1. 2023.
Prihvaćeno: 24. 5. 2023.

ŽIDOVSKA BOGOŠTOVNA OPĆINA U DUBROVNIKU KROZ DOKUMENTE *UDBE* IZ DRŽAVNOG ARHIVA U SPLITU 1945.-1958.

BLANKA MATKOVIĆ

Sažetak: Početkom 1947. Udba je odlučila posvetiti veću pozornost židovskim zajednicama kojima je tadašnja jugoslavenska država pristupala s nepovjerenjem, odnosno kao potencijalnoj "reakciji", koja je u Dubrovniku bila i "neprijateljski raspoložena". Međutim, dokumenti o dubrovačkoj židovskoj populaciji u arhivu Udbe u Državnom arhivu u Splitu vrlo su oskudni, pa je za pretpostaviti da dio nije sačuvan ili jednostavno nije predan arhivu. Unatoč tome, informacije predstavljaju vrijedan izvor za proučavanje poslijeratne povijesti dubrovačkih Židova, ali i njihovih stradanja tijekom Drugog svjetskog rata te upućuju na izazove s kojima se suočavaju istraživači koji se temeljitije bave tom problematikom.

Ključne riječi: Židovi, židovska zajednica, holokaust, Dubrovnik, Korčula, Pelješac, Drugi svjetski rat, poraće, Udba

Keywords: Jews, Jewish Community, holocaust, Dubrovnik, Korčula, Pelješac, World War II, post WW II, UDBA

Uvod: nastanak i brojnost dubrovačke židovske zajednice

Židovi su se doselili na dubrovačko područje iz Albanije, Italije, Španjolske i drugih krajeva, no točno razdoblje njihova doseljavanja ostaje nepoznato. Naime, postoji pretpostavka da su Židovi došli u doticaj s Dubrovnikom, kao važnim trgovačkim središtem, već u 12. stoljeću s obzirom na to da su tada postojale njihove kolonije u južnoj Italiji.¹ Ipak, o tome zasad ne postoje pisani dokazi jer prve serije dubrovačkog

¹ Vesna Miović, *Židovski geto u Dubrovačkoj Republici (1546-1808)*, Zagreb - Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2005., 7; Vesna Miović, *Židovi Dubrovnika: Šetnja kroz prostor i vrijeme od prvih dana do danas*, Dubrovnik: Foto Studio Placa, Ivo Marlais, 2012., 9.

arhiva nastaju tek od 13. stoljeća.² Arhivski dokumenti potvrđuju boravak jednog židovskog liječnika u Dubrovniku 1324. godine,³ a sredinom 14. stoljeća ondje ih je bilo troje.⁴ Oslobođanjem od mletačke vlasti 1358. Dubrovnik se počinje ubrzano razvijati te postaje poznati trgovački i pomorski grad koji je privlačio mnoge strane trgovce, među kojima je bilo i Židova.⁵ Upravo od tog razdoblja datiraju sačuvane serije dokumenata koji omogućuju definiranje veza između Židova i Dubrovnika. U Dubrovnik tada dolaze strani radnici kako bi lovili koralje, pripremali ih za obradu te izvozili u Italiju i zapadnoeuropske zemlje, kao i Damask i Aleksandriju, a među njima su bili i Židovi koji su krajem 14. stoljeća protjerani s juga Francuske.⁶

Početkom 15. stoljeća u Dubrovnik se počinju naseljavati i talijanski Židovi koji su prethodno prebjegli iz Francuske na Siciliju.⁷ Odlukom od 30. kolovoza 1407. Židovima je dozvoljeno stanovanje u Dubrovniku, iako im se zabranjuje bavljenje trgovinom.⁸ Također nisu bili smatrani stalnim građanima pa je stoga Josef Ferrer iz Tranja 16. prosinca 1421. evidentiran kao "zasad stanovnik Dubrovnika", odnosno "privremeni stanovnik".⁹ Židovi su tako bili izjednačeni s ostalim strancima koji su mogli dobiti dubrovačko građansko pravo ukoliko bi dulje vrijeme stanovali u Dubrovniku. Tijekom druge polovice 15. stoljeća dolazi do zatišja u arhivskim dokumentima što se može pripisati osmanskim osvajanjima¹⁰ zbog čega Židovi nisu ni dolazili u Dubrovnik.¹¹ Protjerivanjem Židova s Pirinejskog poluotoka, odnosno iz Španjolske 1492. i Portugala 1498. godine, počinje njihovo stalno naseljavanje u Dubrovniku. Veći priljev stranaca koji su pokazivali namjeru da se trajno nasele u Dubrovniku nagnao je dubrovačke vlasti da u svibnju i lipnju 1498. raspravljaju "o novim Židovima, Maranima i kršćanima".¹² Među pridošlicama bit

² V. Miović, *Židovi Dubrovnika*, 9; Lucijana Lasić, "Židovi u srednjovjekovnoj Dubrovačkoj Republici", *Rostra: Časopis studenata povijesti Sveučilišta u Zadru* 3/3 (2010.), 39; Perica Domijan, "Dubrovački Židovi u sudskim procesima 18. stoljeća - Parva Domus Ragusa Sed Sufficit Orbi (natpis iz 17. stoljeća)", *Zbornik Sveučilišta u Dubrovniku* 2 (2015.), 25; Vesna Miović, *Židovski rodovi u Dubrovniku (1546-1940)*, Zagreb - Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2017., 9.

³ V. Miović, *Židovski rodovi u Dubrovniku*, 9.

⁴ Bernard Stulli, *Židovi u Dubrovniku*, Zagreb: Jevrejska općina Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske i Kulturno društvo "Dr. Miroslav Šalom Freiburger" Zagreb, 1989., 17; L. Lasić, "Židovi u srednjovjekovnoj Dubrovačkoj Republici", 40.

⁵ V. Miović, *Židovski geto u Dubrovačkoj Republici*, 7; L. Lasić, "Židovi u srednjovjekovnoj Dubrovačkoj Republici", 41.

⁶ B. Stulli, *Židovi u Dubrovniku*, 18; V. Miović, *Židovski geto u Dubrovačkoj Republici*, 7; L. Lasić, "Židovi u srednjovjekovnoj Dubrovačkoj Republici", 40.

⁷ B. Stulli, *Židovi u Dubrovniku*, 17; L. Lasić, "Židovi u srednjovjekovnoj Dubrovačkoj Republici", 41.

⁸ "Židovske općine", <https://cendo.hr/Opcine.aspx?id=5#5>, pristupljeno u srpnju 2022.

⁹ V. Miović, *Židovski geto u Dubrovačkoj Republici*, 8; L. Lasić, "Židovi u srednjovjekovnoj Dubrovačkoj Republici", 41; V. Miović, *Židovski rodovi u Dubrovniku*, 10.

¹⁰ L. Lasić, "Židovi u srednjovjekovnoj Dubrovačkoj Republici", 42.

¹¹ V. Miović, *Židovski geto u Dubrovačkoj Republici*, 8; V. Miović, *Židovski rodovi u Dubrovniku*, 10.

¹² B. Stulli, *Židovi u Dubrovniku*, 19; V. Miović, *Židovski rodovi u Dubrovniku*, 11.

će i obitelj Toledo koja će se zadržati u Italiji, gdje će prezime promijeniti u Tolentino.¹³ Upravo će njihovi nasljednici postati najistaknutija dubrovačka židovska obitelj.

Unatoč pokušajima progona Židova početkom 16. stoljeća i to mahom pod pritiskom domaćih poslovnih ljudi kojima nije odgovarala konkurencija,¹⁴ dubrovačke su vlasti 1538. ipak dopustile naseljavanje Židova unutar gradskih zidina uz nošenje posebnog znaka na odjeći kako bi ih se prepoznalo.¹⁵ Sljedeći korak koji su dubrovačke vlasti poduzele bilo je osnivanje geta 1546. godine u donjem dijelu Lojarske ulice, odnosno današnje Žudioske ulice.¹⁶ Iste je godine osnovana i dubrovačka sinagoga koja je 1795. proširena na susjedni stan.¹⁷ Godine 1652. vlasti su Židovskoj općini dopustile da kupi teren na prostoru zvanom "Iza Grada", čime je prošireno već postojeće groblje.¹⁸ Odredbom francuske uprave u Dubrovniku iz 1808. Židovi su dobili novi teren za groblje na Boninovu, koje se počelo isključivo koristiti od 1913. godine nakon dvogodišnjih ekshumacija na starom groblju.¹⁹ Židovska općina imala je vlastitu upravu i službe zahvaljujući kojima je u mnogim segmentima života djelovala samostalno.

Potaknuto sudskim procesom protiv Isaka Jeshuruna (Ješurun) optuženog za ubojstvo jedne dubrovačke djevojčice,²⁰ u 17. stoljeću ponovno se pojačavaju protužidovske mjere i iseljavanje Židova, što će potrajati nekoliko godina, nakon čega će se Židovi početi vraćati u Dubrovnik.²¹ U razornom potresu 1667. poginula je trećina dubrovačkih Židova, odnosno njih 39.²² Geto je u potpunosti osposobljen za stanovanje 1678. jer je Malo vijeće odredilo da Židovi smiju stanovati samo na tom području.²³ Tijekom 18. stoljeća Židovi su počeli dobivati status građanina,²⁴ a koncem tog stoljeća većina ih je živjela izvan geta.²⁵ Prema popisu iz 1756. godine u Dubrovniku je živio 171 Židov, a do 1807.

¹³ Ruth Gay, "Endings", *The American Scholar* 51/4 (1982.), 463.

¹⁴ B. Stulli, *Židovi u Dubrovniku*, 19; V. Miović, *Židovski rodovi u Dubrovniku*, 11.

¹⁵ V. Miović, *Židovski geto u Dubrovačkoj Republici*, 10; L. Lasić, "Židovi u srednjovjekovnoj Dubrovačkoj Republici", 44; V. Miović, *Židovski rodovi u Dubrovniku*, 12.

¹⁶ B. Stulli, *Židovi u Dubrovniku*, 20; V. Miović, *Židovski geto u Dubrovačkoj Republici*, 11-20; V. Miović, *Židovski rodovi u Dubrovniku*, 12.

¹⁷ V. Miović, *Židovi Dubrovnika*, 28. U Domovinskom ratu sinagoga je pogođena jednom granatom. Nakon rata je obnovljena, a u istoj zgradi je 2003. otvoren Muzej Židovske općine. V. Miović, *Židovi Dubrovnika*, 120.

¹⁸ V. Miović, *Židovski geto u Dubrovačkoj Republici*, 55.

¹⁹ V. Miović, *Židovi Dubrovnika*, 110.

²⁰ V. Miović, *Židovski geto u Dubrovačkoj Republici*, 41-44.

²¹ B. Stulli, *Židovi u Dubrovniku*, 28; V. Miović, *Židovi Dubrovnika*, 54; "Židovske općine".

²² V. Miović, *Židovski geto u Dubrovačkoj Republici*, 57; V. Miović, *Židovski rodovi u Dubrovniku*, 15; P. Domijan, "Dubrovački Židovi u sudskim procesima 18. stoljeća", 30.

²³ V. Miović, *Židovski geto u Dubrovačkoj Republici*, 58.

²⁴ B. Stulli, *Židovi u Dubrovniku*, 41; V. Miović, *Židovski rodovi u Dubrovniku*, 18.

²⁵ V. Miović, *Židovski geto u Dubrovačkoj Republici*, 72.

taj se broj popeo na 227.²⁶ Već 1816. ondje ih je 308, među kojima su najbrojnije obitelji Mandolfo s 47 članova i Tolentino s 35 članova.²⁷ Broj dubrovačkih Židova opadao je do konca 60-ih godina 19. stoljeća, kada ih je bilo svega 55, no zatim počinje opet rasti, što ukazuje na visoki stupanj mobilnosti židovskog stanovništva.²⁸ Na popisu stanovništva 1921. u gradu je evidentirano 108, a 1931. godine 120 Židova.²⁹ Ipak, do 1940. taj će broj opasti na 148 Židova u čitavoj dubrovačkoj općini, od kojih 87 u samom Dubrovniku.³⁰ U zabilješkama Udbe iz 1949. ostalo je naznačeno da tadašnja Židovska općina u Dubrovniku broji svega 23 člana, uključujući Židove u Boki i Kotoru, što predstavlja drastičnu razliku u odnosu na predratno članstvo.³¹ Predsjednik općine u tom je trenutku bio Emilio Tolentino iz već spomenute obitelji španjolskih Židova koja se prvobitno prezivala Toledo.

Iako je na popisu stanovništva iz 2011. zabilježeno svega deset dubrovačkih Židova, uz jednog u Konavlima i jednog u Župi dubrovačkoj,³² danas Židovska općina u Dubrovniku broji 40 članova.³³ Ovakva drastična odstupanja mogu se objasniti time da se dio osoba židovske vjere ne izjašnjava i nacionalno Židovima. Ovo je primjetno na popisu stanovništva iz 2011. kada se od 536 osoba židovske vjere čak 231 izjasnilo Hrvatima, a svega 266 Židovima.³⁴ Ne radi se o potpuno novim procesima. Naime, pojedini autori napominju da se nakon Drugog svjetskog rata dio Židova doista odlučio ne samo ne identificirati se više kao Židovi, nego i promijeniti ime, a isto je zabilježeno diljem Europe kao i među onima koji su emigrirali u Ameriku ili Australiju.³⁵ Nadalje, zanimljivo je to da je u dokumentima Udbe pronađenima u Državnom arhivu u Splitu ostala zabilješka suradnika pod nadimkom "Klementina" od 17. rujna 1949. sljedećeg sadržaja: "Imade u gradu samo jedan desetak ljudi, pošto se jedan dio iselio u Palestinu. Ja poznajem nekoliko od njih, a svi se osjećaju kao Hrvati. Njihovo je političko mišljenje

²⁶ B. Stulli, *Židovi u Dubrovniku*, 42, 55; Melita Švob, "Migracije i promjene u židovskoj populaciji", *Migracijske teme* 11/3-4 (1995.), 241; V. Miović, *Židovski geto u Dubrovačkoj Republici*, 77.

²⁷ "Židovske općine". Prema drugim izvorima broj dubrovačkih Židova 1815. opao je na 205, a porastao na 234 dvije godine kasnije. V. Miović, *Židovski geto u Dubrovačkoj Republici*, 77.

²⁸ V. Miović, *Židovski rodovi u Dubrovniku*, 18.

²⁹ B. Stulli, *Židovi u Dubrovniku*, 78-79; Melita Švob, *Židovi u Hrvatskoj, Migracije i promjene u židovskoj populaciji*, Zagreb: K. D. Miroslav Šalom Freiburger i Židovska općina Zagreb, 1997., 56.

³⁰ B. Stulli, *Židovi u Dubrovniku*, 79; V. Miović, *Židovi Dubrovnika*, 79; P. Domijan, „Dubrovački Židovi u sudskim procesima 18. stoljeća”: 28; V. Miović, *Židovski rodovi u Dubrovniku*, 18.

³¹ Državni arhiv u Splitu, HR-DAST-409, *SUP za Dalmaciju*, kut. 4, Izraelska bogoštovna općina, Zabilješka agenta "Klementine".

³² "Židovi u popisu stanovništva Hrvatske 2011.", <https://cendo.hr/novosti.aspx?id=2061&title=zidovi-u-popisu-stanovnistva-2011>, pristupljeno u srpnju 2022.

³³ "Židovske općine".

³⁴ "Židovi u popisu stanovništva Hrvatske 2011."

³⁵ Naida Mihal Brandl, "Židovski identitet/i u Hrvatskoj nakon Drugog svjetskog rata: Kratak pregled", u: *Nacionalne manjine u Hrvatskoj i Hrvati kao manjina - europski izazovi*, ur. Ljiljana Dobrovšak i Ivana Žebec Šilj, Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2015., 167-194.

koliko je meni poznato – hrvatsko."³⁶ To objašnjava napomenu na mrežnoj stranici CENDO-a da je na popisu hrvatskog stanovništva iz 1953. među 1011 osoba židovske vjere bilo čak 619 onih koji su se izjasnili kao Hrvati.³⁷

Unatoč spoznajama o znatnom stradanju i iseljavanju dubrovačke židovske populacije tijekom Drugog svjetskog rata, Miović upozorava da je sudbina dubrovačkih Židova u tom razdoblju vrlo slabo istražena.³⁸ Broj sačuvanih dokumenata u arhivu nekadašnje Udbe koji se čuva u Državnom arhivu u Splitu, a koji su predmet ovoga rada, također je iznimno oskudan pa je tako osim jednog dopisa Udbe za Dalmaciju u Splitu sačuvano tek jedno izvješće popraćeno opširnijim elaboratom o dubrovačkim Židovima. Uz njih su priložena i dva dokumenta iz 1945. u kojima je opisano stradanje dubrovačkih Židova tijekom Drugog svjetskog rata te jedno izvješće o posjetu američkog rabina Davida Hollandera 1958. godine. Na temelju sadržaja pojedinih dokumenata može se zaključiti da je dokumenata svakako moralo biti znatno više pa je za pretpostaviti da nisu sačuvani ili jednostavno nisu predani arhivu.

Poslijeratno iseljavanje Židova i uspostava Udbine kontrole nad židovskim zajednicama 1947. godine

Vrijedne podatke o poslijeratnoj dubrovačkoj židovskoj zajednici doznajemo iz odgovora dubrovačke Udbe na dopis Udbe za Dalmaciju broj 4347/II. od 27. veljače 1947. Dokument Udbe za Dalmaciju potpisao je šef odsjeka Mirko Rončević, a dopisom je zatraženo da najkasnije do 10. ožujka budu dostavljena opširna izvješća o stanju židovskih zajednica na području pojedinog opunomoćstva, dakako, ukoliko je Židova ondje bilo. Izvješće je trebalo obuhvatiti podatke koji su se odnosili na čitav niz pitanja i to:³⁹

- 1) približan broj Židova prije i nakon Drugog svjetskog rata,
- 2) broj židovskih rabina uz navođenje njihovih generalija te opis njihova rada i lokacije djelovanja tijekom Drugog svjetskog rata kao i poslijeratnog djelovanja, uključujući i političke stavove,
- 3) broj židovskih općina i drugih židovskih udruženja, uključujući njihove stavove, mjesto djelovanja, odnos prema Narodnom frontu, političke tendencije te razinu aktivnosti s popisom najangažiranijih članova,
- 4) kakva je pomoć tim općinama pristizala iz inozemstva (preko Jointa⁴⁰) te kako se pomoć dijelila i je li zabilježen šverc tom robom,

³⁶ SUP za Dalmaciju, kut. 4, Izraelska bogoštovna općina, Zabilješka agenta "Klementine".

³⁷ "Židovi u popisu stanovništva Hrvatske 2011."

³⁸ V. Miović, *Židovi Dubrovnika*, 83.

³⁹ SUP za Dalmaciju, kut. 4, Izraelska bogoštovna općina, Dopis Udbe za Dalmaciju broj 4347/II od 27. veljače 1947.

⁴⁰ American Jewish Joint Distribution Committee.

5) podaci o suradnji tih općina s njihovim središtima, bilo u Oblasti ili ostalim federalnim republikama, kontaktima sa stranim državljanima u zemlji te vezama u inozemstvu,

6) bilješke o eventualnoj dotadašnjoj kontroli Udbe nad židovskom zajednicom.

Štoviše, u dopisu se također navodi da će "od sada posvetiti više pažnje ovoj vjeroispovjesti, kako o njihovom radu u zemlji, tako i o njihovim vezama s inostranstvom".⁴¹ Sam nadzor nije bio dovoljan pa je za svaku općinu trebalo naći suradnika, a "posebno opet treba naći za rabina, koji se moraju stalno obrađivati".⁴² Nadalje, "u Vašim sedmodnevnim raportima, kao i u mjesečnim izvještajima o kleru, pisat ćete posebno o ovoj vjeroispovjesti".⁴³

Na temelju citiranog dokumenta ostaje nejasno zbog čega su jugoslavenske vlasti u godinama kada je u Hrvatskoj, naročito u Dalmaciji, još uvijek djelovao veći broj križarskih skupina koje se u dokumentima Udbe često povezivalo s katoličkim svećenstvom, odlučile posebnu pažnju posvetiti Židovima kojih je bilo znatno manje u usporedbi s predratnim brojem, kako zbog stradanja u holokaustu, tako i zbog iseljavanja. Moguće je da je zanimanje Udbe bilo povezano s političkim događanjima u Palestini koja se u tom trenutku još uvijek nalazila pod britanskim mandatom, na što upućuje i srpski povjesničar Milan Radovanović, koji ističe da je položaj židovske zajednice u poslijeratnoj Jugoslaviji bio specifičan u odnosu na druge manje vjerske zajednice jer je uvelike bio definiran aktualnim vanjskopolitičkim kontekstom.⁴⁴ Pojedinačno iseljavanje Židova iz Jugoslavije započelo je upravo u razdoblju između 1945. i 1947. kada su britanske mandatorske vlasti odredile godišnje kvote za useljavanje. Odluke o ostanku u Jugoslaviji ili odlasku u Palestinu bitno je određivao odnos pojedinaca iz jugoslavenske židovske zajednice prema vjeri, cionizmu i komunističkoj ideologiji. Tako je, na primjer, vodstvo Saveza jevrejskih veroispovednih opština u Jugoslaviji upozoravalo svoje članove koji su pripadali cionističkom pokretu da bi za njih bilo poželjno iseliti se u Palestinu zbog "društvene klime" u novoj Jugoslaviji.⁴⁵

Odaziv jugoslavenskih Židova za iseljavanje u Palestinu u navedenom je razdoblju, između 1945. i 1947., bio neznatan, što je izazvalo nezadovoljstvo Svjetskog židovskog kongresa. No, Savez jevrejskih veroispovednih opština isticao je da je iseljavanje odluka pojedinca, a ne predmet rasprave cjelokupne židovske zajednice, u strahu da

⁴¹ SUP za Dalmaciju, kut. 4, Izraelska bogoštovna općina, Dopis Udbe za Dalmaciju broj 4347/II od 27. veljače 1947.

⁴² *Ibid.*

⁴³ *Ibid.*

⁴⁴ Milan Radovanović, *Iseljavanje Jevreja iz Jugoslavije u Izrael 1948.-1952.*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Beogradu, 2015., 84.

⁴⁵ Marica Karakaš Obradov, "Iseljavanje Židova iz Hrvatske nakon Drugoga svjetskog rata", *Historijski zbornik* 66/2 (2013.), 396-397.

bi drugačiji stav izazvao negativnu reakciju jugoslavenskih vlasti.⁴⁶ Ovako oprezan pristup razumljiviji je uzme li se u obzir da su židovski predstavnici u Palestini još 1945. prigovarali jugoslavenskim vlastima da imaju negativan stav prema iseljavanju Židova i cionizmu, istaknuvši primjer jugoslavenskih konzularnih predstavnika u Švicarskoj koji su navodno ometali odlazak jugoslavenskih Židova iz Švicarske u Palestinu.⁴⁷ Predsjedništvo Ministarskog savjeta Demokratske Federativne Jugoslavije ubrzo je dalo napatuk diplomatskim predstavništvima da se jugoslavenskim Židovima koji su tijekom rata izbjegli u inozemstvo dopusti odlazak u Palestinu i druge zemlje.⁴⁸ U istom se napatku također navodi da Svjetski židovski kongres želi "tiješne odnose" sa židovskom zajednicom u Jugoslaviji, ali zbog "reakcionarnog stava njihovog vodstva" suradnju je trebalo "svesti na što manju mjeru".⁴⁹ Štoviše, izraženo je negodovanje ukoliko bi zatražili dolazak predstavnika Kongresa u Jugoslaviju pod "firmom pomaganja", jer su jugoslavenske vlasti smatrale da bi oni "radili na sasvim drugim ciljevima".⁵⁰ Iako su jugoslavenske vlasti dopuštale ilegalne prijelaze drugih Židova preko jugoslavenskog teritorija, iseljavanje domaćih Židova bilo je znatno otežano jer su oni morali pribaviti isprave palestinske vlade. Štoviše, zabilježeni su slučajevi Židova koji su kao članovi sportskih, kulturnih i gospodarskih izaslanstava otišli u Palestinu i zatim se odbili vratiti.⁵¹

Kao pripadnici građanskog sloja i mahom obrazovani ljudi, Židovi su se u poslijeratnoj Jugoslaviji našli izloženi novim represalijama. Naime, nakon rata njihova se zajednica sekularizirala smatrajući se više nacionalnom nego religijskom, a vlast u obnovljenim židovskim općinama uglavnom je pripadala komunističkoj opciji. Nakon odlaska više od polovice preživjelih Židova u Izrael, odnosno svih njezinih rabina osim sarajevskog, Savez jevrejskih veroispovednih opština Jugoslavije, obnovljen krajem 1944., redefinirao se i 1952. iz svog naslova izbacio naziv *vjeroispovijedna*.⁵² No, zbog poznavanja stranih jezika, pa tako i engleskog, još ih se tijekom rata sumnjičilo kao britanske špijune i osobe prozapadnjačkih uvjerenja.⁵³ S ovakvom praksom nastavljeno je i u neposrednom poraću, o čemu svjedoče dokumenti Ozne o likvidacijama Židova osumnjičenih za djelovanje u korist IS-a (*Intelligence Service*),⁵⁴ ali i primjer Emilija Tolentina o kojemu će više riječi biti u ovome radu. Osim toga, unatoč oduzimanju imovine tijekom Drugog svjetskog rata, u komunističkoj Jugoslaviji Židovi su pred zakonom bili izjednačeni s ostalim građanima, što znači da je i njihova imovina bila obuhvaćena nacionalizacijom.

⁴⁶ M. Karakaš Obradov, "Iseljavanje Židova iz Hrvatske nakon Drugoga svjetskog rata", 397.

⁴⁷ M. Karakaš Obradov, "Iseljavanje Židova iz Hrvatske nakon Drugoga svjetskog rata", 398.

⁴⁸ *Ibid.*

⁴⁹ *Ibid.*

⁵⁰ *Ibid.*

⁵¹ M. Karakaš Obradov, "Iseljavanje Židova iz Hrvatske nakon Drugoga svjetskog rata", 399.

⁵² N. M. Brandl, "Židovski identitet/i u Hrvatskoj nakon Drugog svjetskog rata: Kratak pregled", 173.

⁵³ M. Karakaš Obradov, "Iseljavanje Židova iz Hrvatske nakon Drugoga svjetskog rata", 392, 401.

⁵⁴ N. M. Brandl, "Židovski identitet/i u Hrvatskoj nakon Drugog svjetskog rata: Kratak pregled", 191.

Preživjeli su se suočavali s poteškoćama prilikom pokušaja povrata imovine stradalih članova obitelji, pri čemu su se jugoslavenske vlasti između ostalog vodile i "interesima narodnog gospodarstva".⁵⁵ Nadalje, povrat je bio onemogućen ukoliko se vlasnik ili njegov nasljednik nisu vratili u zemlju.⁵⁶ Štoviše, imovina koja je od 1945. vraćana, temeljem nekoliko zakona ponovno se oduzimala, zbog čega pojedini autori ističu da su ovakve okolnosti socijalne i pravne nesigurnosti obilježene "obračunom s buržoazijom" bitno utjecale na položaj židovske zajednice i odluku određenog broja Židova da se isele.⁵⁷

Uzevši u obzir sve navedeno, ne iznenađuje da je početkom 1947. Udba odlučila posvetiti veću pozornost židovskim zajednicama kojima je tadašnja jugoslavenska država pristupala s nepovjerenjem, odnosno kao potencijalnoj "reakciji". Stoga odgovor Opunomoćstva uprave državne bezbjednosti za grad Dubrovnik broj 277 od 23. ožujka 1947. Udbi za Dalmaciju u Splitu unatoč dužini od svega jedne stranice predstavlja izuzetno vrijedan izvor za razumijevanje tih odnosa.

Dokument počinje jednostavnom konstatacijom da je prije rata u Dubrovniku živjelo oko 180 Židova, odnosno da je "tokom rata nešto iselilo, a nešto poubijano te ih sada ima oko 35".⁵⁸ Zabilježena je i napomena da "svećenika-rabina nemaju", odnosno da je "prije rata bio jedan iz Sarajeva,⁵⁹ ali je taj ubijen od ustaša negdje u Lici".⁶⁰ Dalje se navodi da "u Dubrovniku postoji jedna jevrejska općina", ali "svi jevreji nisu učlanjeni" jer je "više postavljena na trgovačkoj bazi nego na vjerskoj".⁶¹ Ipak, općina je bila središte njihova života jer "tu se povremeno sastaju, održavaju svoje skupštine i tu se dijeli pomoć od Jointa koja dolazi iz inostranstva".⁶²

Izuzetno je važan dio koji slijedi, a u kojemu se navodi da je "predsjednik općine Mento Tolentino, anglofil i nama neprijateljski raspoložen".⁶³ Štoviše, "čitava općina je

⁵⁵ *Ibid.*, 182.

⁵⁶ *Ibid.*, 183.

⁵⁷ *Ibid.*, 186.

⁵⁸ SUP za Dalmaciju, kut. 4, Izraelska bogoštovna općina, Odgovor Opunomoćstva uprave državne bezbjednosti za grad Dubrovnik broj 277 od 23. ožujka 1947.

⁵⁹ Riječ je o Salamonu Baruhu za kojega Emilio Tolentino navodi sljedeće: "Rabin Salamon Baruh, rođen u Travniku 1907., interniran je sa ostalim dubrovačkim Jevrejima u Gružu i zatim na Rab. Po kapitulaciji Italije i oslobođenju logora pristupio je NOP-u i radio u ZAVNOH-u. U toku 6. neprijateljske ofanzive uhvatile su ga jedinice Handžar divizije i ubile." Emilio Tolentino, "Fašistička okupacija Dubrovnika 1941.-1945. i rješavanje 'Jevrejskog pitanja'", u: *Zbornik Jevrejskog historijskog muzeja* 1 (1971.), 204. Također dostupno na mrežnoj stranici Židovskog biografskog leksikona. "Baruh, Salamon", <https://zbl.lzmk.hr/?p=725>, pristupljeno u srpnju 2022. Stulli, pak, navodi da je Baruh ubijen u "jednom ustaškom logoru". B. Stulli, *Židovi u Dubrovniku*, 90.

Na mrežnoj je stranici Yad Vashema također dostupan podatak da je ubijen u siječnju 1944.

⁶⁰ SUP za Dalmaciju, kut. 4, Izraelska bogoštovna općina, Odgovor Opunomoćstva uprave državne bezbjednosti za grad Dubrovnik broj 277 od 23. ožujka 1947.

⁶¹ *Ibid.*

⁶² *Ibid.*

⁶³ *Ibid.*

neprijateljski raspoložena prema N. Frontu i u Dubrovniku nema nijedan jevrej koji bi bio pozitivan", a "najviše angažovan je predsjednik općine Mento Tolentino".⁶⁴ Zbog tih napomena Udbe važno je napomenuti nešto više o samom Tolentinu. Kako je prethodno istaknuto, Emilio Menahem Tolentino, nadimkom Mento, u poslijeratnim je godinama obnašao dužnost predsjednika dubrovačke židovske općine. Rođen je u Dubrovniku 1898., a ondje je i umro krajem 1982. godine. U *Židovskom biografskom leksikonu*, koji preuzima podatke iz knjige Jaše Romana *Jevreji Jugoslavije 1941.-1945. Žrtve genocida i učesnici narodnooslobodilačkog rata*, objavljene u Beogradu 1980. godine, navodi se i to da je Tolentino po uspostavi NDH, u srpnju 1941., kao tajnik Židovske općine Dubrovnik agentu ustaškog redarstva po unaprijed pripremljenom popisu morao predati arhiv općine (protokole, zapisnike, matične knjige i korespondenciju) te knjigu zapisnika vođenu od 1600. godine, u kojoj su se čuvali dragocjeni dokumenti o životu i radu dubrovačke židovske općine u 17. stoljeću, a osobito nakon Velikog potresa 1667. Ipak, knjigu zapisnika uspio je na vrijeme sakriti zajedno s ostalim sakralnim blagom dubrovačke sinagoge koje je u Dubrovnik doneseno nakon progona Židova iz Španjolske krajem 15. stoljeća. Početkom studenoga 1942. Talijani su Tolentina internirali u sabirni logor u bivšem hotelu "Wregg" u Gružu, a u lipnju 1943. priključio se partizanima. Do siječnja 1944. djelovao je u zapovjedništvu bilogorskog vojnog područja, a zatim je zbog bolesti prebačen u bolnicu na Visu i naposljetku u Bari (Italija). Nakon završetka Drugog svjetskog rata vratio se u Dubrovnik, gdje je od 1945. bio predsjednik Židovske općine. Bio je vrstan čuvar dubrovačke židovske tradicije.⁶⁵ Ipak, u očima Udbe bio je neprijateljski raspoložen anglofil, zajedno s čitavom dubrovačkom židovskom zajednicom, koja je prema njihovim navodima bila "negativna" prema komunističkom režimu. Kako je prethodno navedeno, ovakvo etiketiranje preživjelih Židova u prvim poslijeratnim mjesecima i godinama nije bila iznimka, a pojedinci su zbog sličnih optužbi izgubili život.

Preostali dio spomenutog izvješća uglavnom sadrži podatke koji se odnose na humanitarnu pomoć i veze s inozemstvom, uz napomenu o navodno privilegiranom položaju obitelji Tolentino. Taj dio ovdje je prenesen u cijelosti.⁶⁶

Svakog mjeseca dolazi pomoć od Jointa i to iz Beograda. Dolazi preko Sarajeva-Splita-Dubrovnika, a ponekad Beograd-Sarajevo-Dubrovnik-Split. Ponekad dođe direktno: Beograd-Dubrovnik. Pomoć je u novcu, hrani i tekstilu. Centar organizacije je u Americi i Australiji. Novčano dobija svaki član oko 300 Din. mjesečno. Dobija se nešto šećera, brašna i nešto robe. Nismo mogli ustanoviti da li se s tom pomoći švercuje ili krade. Moglo bi biti da se usput nešto digne dok dođe do Dubrovnika, a opet u Dubrovniku može dizati predsjednik općine jer na njega dolazi.

⁶⁴ *Ibid.*

⁶⁵ "Tolentino, Emilio Menahem", *Židovski biografski leksikon*, <https://zbl.lzmk.hr/?p=2597>, pristupljeno u srpnju 2022.

⁶⁶ SUP za Dalmaciju, kut. 4, Izraelska bogoštovna općina, Odgovor Opunomoćstva uprave državne bezbjednosti za grad Dubrovnik broj 277 od 23. ožujka 1947.

Koliko smo mogli provjeriti, svaki član općine ne dobija pomoć u novcu. N.p.r. Greta Kanjo je dobila pomoć u odjeći za djecu, a novaca nije dobila. Tako isto Terborg. Dobila je nešto šećera, brašna i tekstila, a novac nije dobila. Kanjo Greta je pričala našem saradniku: "Jevreji sigurno dobijaju novac, samo ja nikada nisam dobila ništa." Neki siromašni jevrej Mandel hrani se u Pučkoj kuhinji. Tolentino je kazao za njega da između sebe sakupe novac za plaćati mu hranu. Vezu sa stranim državljanima, u zemlji koliko smo mogli do sada provjeriti, nema općina kao takova već pojedinci. Na primjer: Vilim Steinitz je bio usko povezan sa svim angloamerikancima koji su dolazili u Dubrovnik. Bio je usko povezan sa Pribran Robertom šefom UNRRA-e u Dubrovniku. Kod njega je u dućanu uvijek bio i Mento Tolentino, predsjednik općine. Greta Kanjo je bila namještenica UNRRA-e. Bila je kao takova povezana sa stranim predstavnicima u zemlji. Veze sa inostranstvom imaju takođe pojedinci. Ferera ima sina u Češkoj, Terborg /i sam strani državljanin/ ima nekog ujaka u Floridi koji mu šalje novac, hranu i obuću. Tolentino ima brata u Italiji. Taj je najopasniji. Zove se Tolentino ...⁶⁷ On je za vrijeme ustaša pošao lično kod Pavelića i isposlovao za porodicu Tolentino da ne moraju nositi slovo „Ž“, da mogu šetati kao i ostali građani, da mogu zalaziti u kafane, da se mogu kupati na javnim kupalištima i uopće sve ono što je jevrejima u NDH bilo zabranjeno. Tada se u Dubrovniku govorilo da je to s toga što su oni najstariji, već nekoliko stotina godina, židovi u Dubrovniku. Tolentino Mino je pravnik i bio je namješten na Kotaru za vrijeme NDH. Dolaskom partizana u Dubrovnik pobjegao je u Italiju.⁶⁸ Pomoć od Jointa se ne dijeli svakome članu već samo onim namještenim članovima. Do sada nismo u nikojem pravcu imali kontrolu nad ovom vjeroispovjesti.

Iako dio dokumenta govori o dubrovačkoj obitelji Tolentino, nejasno je o kojem je bratu Emilija Tolentina navodno riječ. Naime, u prvom braku njegova oca Jakoba s Rosom Alkalaj rođeni su Hana (Ana), Solomon, David i Viktor. U drugom braku s Florom Finci Jakob je dobio desetero djece: Moše, Abramín, Regina, Rafael, Esperanca, Emilio, Simha-Alegra, Jozef, Angelo i Estera-Stella.⁶⁹ Tijekom Drugog svjetskog rata Flora i njezina kći Regina uspjele su ostati u Dubrovniku gdje su skrivale Florina sina Jozefa⁷⁰ i njegova polubrata Davida. Prema dostupnim podacima, svi ostali članovi obitelji nalazili

⁶⁷ Iako je u dokumentu upisano ime Mino, rukom je precrtano drugim imenom. Najvjerojatnije je riječ o imenu Josip. Josip (Josef) Tolentino nalazi se na popisu preživjelih Židova na popisu američkog Memorijalnog muzeja Holokausta i popisu Yad Vashema, ali bez detaljnih osobnih podataka. United States Holocaust Memorial Museum, "Holocaust Survivors and Victims Database", https://www.ushmm.org/online/hsv/person_view.php?PersonId=5482765, pristupljeno u srpnju 2022.

⁶⁸ Mino Tolentino je evidentiran u Bariju u prosincu 1944., no nema ga na popisima preživjelih američkog Memorijalnog muzeja Holokausta i Yad Vashema. "Ebrei stranieri internati in Italia durante il periodo bellico", <http://www.annapizzuti.it/database/ricerca.php?a=show&sid=5373>, pristupljeno u srpnju 2022.

⁶⁹ Radmila Šutalo, "Family Tolentino, One of the oldest sephardic families from Dubrovnik", *El Prezente Journal for Sephardic Studies* 11 (2017.), 103-116.

⁷⁰ Jozef je umro u Zagrebu 1983. godine. V. Miović, *Židovski rodovi u Dubrovniku*, 466.

su se u logorima.⁷¹ S obzirom na to da povijesni izvori ne podržavaju navode Udbe o privilegiranom statusu obitelji Tolentino niti otkrivaju tragove o navodnom bratu Emilija Tolentina koji je živio u Italiji i osobno kod Ante Pavelića intervenirao za svoju obitelj, može se pretpostaviti da je bila riječ o pokušaju kompromitiranja Emilija Tolentina, "neprijateljski raspoloženog" anglofila, kako je to u istom dokumentu navedeno.⁷² Na temelju agenturnog materijala iz 1949. i jednog kasnijeg dokumenta iz 50-ih godina primjećuje da je nad dubrovačkim Židovima uspostavljena kontrola, koje do tog trenutka nije bilo. Nažalost, nisu sačuvana ili nisu još pronađena ostala izvješća Udbe s kraja 40-ih i iz 50-ih godina 20. stoljeća, koja bi omogućila daljnje istraživanje odnosa židovske zajednice i jugoslavenskih vlasti.

Udbin elaborat o Židovima na dubrovačkom području iz 1947. kao prilog poznavanju sudbina dubrovačkih Židova

U Državnom arhivu u Splitu pronađen je još jedan važan dokument Udbe: elaborat o Židovima na području kotareva Pelješac - Mljet i Dubrovnik te grada Dubrovnika. Nastao je 27. ožujka 1947. i bio je priložen uz dopis Udbe pod rednim brojem 277. Ostali dokumenti pronađeni uz te spise datiraju iz srpnja i kolovoza 1945. godine, kada su Zemaljskoj komisiji za ratne zločine dostavljani podaci o stradalim Židovima. Usporedbom ovih dokumenata moguće je potvrditi da su se u pripremi elaborata iz 1947. djelatnici Udbe uvelike služili starijim dokumentima te ih većim dijelom kopirali uz neke manje izmjene, uključujući izbacivanje pojedinih dijelova. Upravo je iz tog razloga potrebno osvrnuti se na spomenute razlike u dokumentima iz 1945. i 1947. godine.

Izvješće s podacima o stradanju dubrovačkih Židova uputila je Okružnoj komisiji za ratne zločine u Dubrovniku Židovska bogoštovna općina u Dubrovniku 31. kolovoza 1945. dopisom broj 39/45, a potpisao ga je tadašnji potpredsjednik Židovske općine Julio Amselberg. U tom se izvješću specificira da je "Jevrejska vjeroispovjedna općina u Dubrovniku brojila prije rata 112 duša, od kojih je bilo 83 nastanjeno u Dubrovniku, a ostali u Trebinju, Bileći, Hercegovom, Kotoru i Budvi".⁷³ Te podatke u cijelosti preuzima Udba u elaboratu od 27. ožujka 1947. U nastavku izvješća iz 1945. daje se kratak pregled

⁷¹ R. Šutalo, "Family Tolentino, One of the oldest sephardic families from Dubrovnik", 13.

⁷² SUP za Dalmaciju, kut. 4, Izraelska bogoštovna općina, Odgovor Opunomoćstva uprave državne bezbjednosti za grad Dubrovnik broj 277 od 23. ožujka 1947.

⁷³ SUP za Dalmaciju, kut. 4, Izraelska bogoštovna općina, Dopis Židovske bogoštovne općine u Dubrovniku broj 39/45 od 31. kolovoza 1945. Emilio Tolentino navodi da je predratni broj članova općine bio 148 od kojih je 87 stanovalo u Dubrovniku. E. Tolentino, "Fašistička okupacija Dubrovnika 1941.-1945. i rješavanje 'Jevrejskog pitanja': 201. Esther Gitman netočno navodi da je 112 Židova stanovalo u Dubrovniku. Esther Gitman, *When Courage Prevailed. The Rescue and Survival of Jews in the Independent State of Croatia 1941-1945*, St. Paul: Paragon House, 2011., 133.

događanja u Dubrovniku neposredno nakon uspostave Nezavisne Države Hrvatske pa se tako navodi sljedeće:⁷⁴

U mjesecu maju 1941. preuzele su ustaške vlasti od Talijana upravu u Dubrovniku i tim danom započeli su progoni i svakovrsna poniženja Jevreja u Dubrovniku. Plakatima, te preko megafona zabranjeno je Jevrejima, Srbima i Ciganima pohađanje javnih lokala, kafana, restauracija, kina, javnih kupatila, na kafanama su osvanuli natpisi 'Židovima i psima ulaz zabranjen'. Za Jevreje i Srbe određen je policijski sat sa 19 sati navečer, Židovima je naređeno nošenje žute limene značke sa napisom 'Ž'; te je ovu značku morao svaki Jevrej osobno kupiti, a posebni agenti su pazili na to da svaki Jevrej nosi tu značku, te je bilo velikog globljenja i zatvaranja kad je uhvaćen koji Jevrej bez te pogrdne značke. U isto vrijeme određeni su i komesari za Jevrejske radnje. Po naredbama ondašnjeg šefa policije Živkovića te ustaškog stožernika prof. Mladena Kaštelana došla je pljačka jevrejske imovine, kućnog namještaja, sagova, kancelarijskog namještaja, pisaaćih mašina, nalivepera, radio-aparata, automobila, pisaćeg papira, itd. Na radiju nastala je silna antisemitska propaganda.

U svom elaboratu iz 1947. Udba u cijelosti preuzima taj odlomak, ali uz Živkovića i Kaštelana dodaje još dva imena - Đ. Ivkovića, koji se nalazio na čelu redarstva, i stožernika I. Rojnicu. Osim toga, na samom kraju elaborata iz 1947. pojašnjava se da "u Dubrovniku nijesu izlazile nikakve novine odnosno časopisi protužidovskog karaktera".⁷⁵ Radijskom postajom o kojoj je riječ u izvješću Židovske bogoštovne općine iz 1945. upravljao je Ivo Peko, koji je prema navodima Udbe "u novembru 1944. god. strijeljan po odluci Vojnog suda NOVJ u Dubrovniku".⁷⁶ Riječ je ustvari o jednome iz skupine Dubrovčana koji su likvidirani na otoku Daksa.⁷⁷

U narednom odlomku izvješća iz 1945. ostali su zabilježeni važni podaci o pojedinim ljudskim sudbinama. Tako se navodi da su "u mjesecu junu 1941. odvedene prve jevrejske žrtve u logor u Jasenovac: fotograf Josip (Jozef) Berner, trgovački poslovođa Josip (Jozef) Fuchs, te trgovac Leo Klein sa ženom Adom⁷⁸ i malim sinčićem od 6 godina".⁷⁹

⁷⁴ SUP za Dalmaciju, kut. 4, Izraelska bogoštovna općina, Dopis Židovske bogoštovne općine u Dubrovniku broj 39/45 od 31. kolovoza 1945.

⁷⁵ SUP za Dalmaciju, kut. 4, Izraelska bogoštovna općina, Elaborat o Židovima na području kotara Dubrovnik, grada Dubrovnika i kotara Pelješac - Mljet Opunomoćstva uprave državne bezbjednosti za grad Dubrovnik broj 277 od 27. ožujka 1947.

⁷⁶ Ibid.

⁷⁷ "Osam godina od pokopa ekshumiranih žrtava pokolja na Daksi", <https://dubrovnikinsider.hr/osam-godina-od-pokopa-ekshumiranih-zrtava-pokolja-na-daksi/>, pristupljeno u srpnju 2022.

⁷⁸ U elaboratu Udbe došlo je do pogreške u prijepisu pa je Ada Klein evidentirana i kao Ada i kao Ana.

⁷⁹ SUP za Dalmaciju, kut. 4, Izraelska bogoštovna općina, Dopis Židovske bogoštovne općine u Dubrovniku broj 39/45 od 31. kolovoza 1945.; B. Stulli, *Židovi u Dubrovniku*, 86.

Josip Fuchs je preživio, Josip Berner i Leo⁸⁰ Klein su stradali u Jasenovcu, a Ada Klein umrla je u logoru u Đakovu. O sinu Ade i Lea Klein za kojega se u elaboratu Udbe navodi ime Đuro doznaje se da je "bio jedno vrijeme zajedno sa majkom u logoru u Đakovu, a kasnije se je nalazio u dječjem koncentracionom logoru u Osijeku", no "odanle mu se je zameo trag, jer je par stotina djece iz tog logora deportirano u nepoznatom pravcu!"⁸¹ U elaboratu Udbe o Leu Kleinu navedeno je da je ubijen u Staroj Gradiški, a uz napomenu o djeci koja su odvedena u nepoznatom smjeru dodano je da su vjerojatno ubijena.⁸² Iz elaborata je izostavljeno ime Rifke (Fride) Albahari koja je navodno također odvedena u tom razdoblju te je stradala u logoru Stara Gradiška, a prethodno je bila zatočena u Loborgradu.⁸³

Unatoč važnom doprinosu spomenutih dokumenata poznavanju pojedinih ljudskih sudbina, neki podaci u ovom kratkom odlomku ukazuju na poteškoće na koje istraživači nailaze prilikom istraživanja ljudskih gubitaka. Josip Berner doista se nalazi na popisu Javne ustanove Spomen-područja Jasenovac s naznakom da je ubijen u Jasenovcu 1941.⁸⁴ Na popisu Yad Vashema naveden je i mjesec smrti - lipanj.⁸⁵ No, s obzirom na to da je logor Jasenovac osnovan tek u kolovozu 1941., jasno je da ondje nije mogao biti ubijen prije tog datuma. Leo(n) Klein također se nalazi na popisu Spomen-područja Jasenovac s naznakom da je ubijen 1941. u Jasenovcu.⁸⁶ No, riječ je o Leu Kleinu rođenom 1901. u Slavonskom Brodu od oca Moše. Prema podacima Yad Vashema, koje se može pretraživati prema mjestu prebivališta, otac Lea Kleina zvao se Julij/Julio, a Leo je imao 30-ak godina kada je stradao.⁸⁷ S obzirom na to da je u podacima navedeno i ime supruge Ada, može se zaključiti da je riječ upravo o Leu Kleinu koji se spominje u izvješću iz 1945. godine. Osim toga, Yad Vashem kao mjesto smrti navodi Staru Gradišku, što odgovara podacima iz elaborata Udbe. Vrijeme smrti je lipanj 1941., a budući da je riječ o identičnom upisu kao kod Josipa Brenera, odnosno o trenutku za koji iz izvješća iz 1945. znamo da se odnosi na vrijeme odvođenja, za pretpostaviti je da je kod obojice unesen datum kada su odvedeni iz Dubrovnika. Stoga točno vrijeme njihove smrti ostaje

⁸⁰ U elaboratu Udbe upisan je kao Leon.

⁸¹ *SUP za Dalmaciju*, kut. 4, Izraelska bogoštovna općina, Dopis Židovske bogoštovne općine u Dubrovniku broj 39/45 od 31. kolovoza 1945.; Stulli, *Židovi u Dubrovniku*, 86.

⁸² *SUP za Dalmaciju*, kut. 4, Izraelska bogoštovna općina, Elaborat o Židovima na području kotara Dubrovnik, grada Dubrovnika i kotara Pelješac - Mljet Opunomoćstva uprave državne bezbjednosti za grad Dubrovnik broj 277 od 27. ožujka 1947.

⁸³ Radmila Šutalo, *Židovi Dubrovnika u prvoj polovini 20. stoljeća*, doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2020., 100-101.

⁸⁴ "Pregled i pretraga poimeničnog popisa žrtava KL Jasenovac", <https://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=7618> (svi pristupi bazi u srpnju 2022.).

⁸⁵ "The Shoah Names Database", <https://yvng.yadvashem.org/>, Item ID: 12601955 (svi pristupi bazi u srpnju 2022.).

⁸⁶ *Ibid.*

⁸⁷ "The Shoah Names Database", Item ID: 4372939, 12601940 i 12601352.

nepoznato. Spomenuti Leo Klein je na popisu Yad Vashema upisan tri puta, i to dvaput kao Leo Klein i jednom kao Leo Klajn, a na temelju osobnih podataka može se zaključiti da je doista riječ o istoj osobi.⁸⁸ No, dodatnu pomutnju izaziva upis o Leu Kleinu iz Slavanskog Broda koji je navodno živio u Dubrovniku, a u Jasenovcu je navodno stradao u prosincu 1944.⁸⁹ Mjesto rođenja tog Lea Kleina odgovara upisu u bazi podataka Spomen-područja Jasenovac, no ostaje nejasno radi li se o dvjema osobama ili o jednoj osobi za koju je u jednom od spomenutih popisa greškom upisano drugo ime oca.

Podjednaka nedoumica vlada glede upisa smrti Ade Klein. Naime, na popisu Spomen-područja Jasenovac nalaze se dvije Ade Klein, jedna rođena u Vukovaru 1909. i druga rođena u Sarajevu 1905. godine. Obje su navodno ubijene u logoru Jasenovac i to prva 1944., a druga 1942. godine. Na popisu Yad Vashema nalaze se četiri Ade Klein/Klajn. Prva je rođena 1905. u Sarajevu od oca Davida, a umrla u Jasenovcu u prosincu 1944.⁹⁰ No, upravo je ta Ada Klein prema popisu Spomen-područja Jasenovac ustvari umrla 1942. godine. Za drugu i treću Ade Klein na popisu Yad Vashema navedeno je da je riječ o Leovoj ženi.⁹¹ U oba upisa navodi se da je umrla u lipnju 1941. u logoru Đakovo, a kako je ranije spomenuto, riječ je ustvari o trenutku odvođenja, a ne trenutku smrti. Lokacija smrti odgovara navodima iz izvješća Židovske bogoštovne općine iz 1945., ali ne i podacima Spomen-područja Jasenovac. No, podatak Spomen-područja Jasenovac odgovara četvrtom upisu na popisu Yad Vashema gdje je navedeno da je Ada Klein umrla u Jasenovcu 1942.⁹² Iako u tom upisu nedostaje ime oca ili supruga, na temelju mjesta rođenja, približne dobi i napomene da se radilo o domaćici, čini se da je riječ o istoj osobi. Podatak o smrti u Jasenovcu dala je prijateljica Ade Klein Antea Korčulanin. Podjednake su nejasnoće oko smrti Adina i Leova sina Đure za kojega je na popisu Spomen-područja Jasenovac zabilježeno da je umro u Jasenovcu 1944. godine.⁹³ Na popisu Yad Vashema evidentiran je čak pet puta s različitim inačicama osobnog imena - Djuro tri puta, Gjuro Gyuri jednom i jednom kao Duro. Prema istom izvoru, prvi Đuro Klein umro je u prosincu 1944. u Jasenovcu,⁹⁴ drugi Đuro Klein umro je 1942. u nekom logoru u Njemačkoj,⁹⁵ treći je umro također u logoru u Njemačkoj,⁹⁶ ali još 1941. godine. Četvrti Đuro Klein prema izjavi Leopoldine Stern umro je 1942. u logoru Stara Gradiška,⁹⁷ a peti Đuro Klein

⁸⁸ *Ibid.*

⁸⁹ "The Shoah Names Database", Item ID: 4372998.

⁹⁰ "The Shoah Names Database", Item ID: 4373065.

⁹¹ "The Shoah Names Database", Item ID: 12601373 i 12601947.

⁹² "Pregled i pretraga poimeničnog popisa žrtava KL Jasenovac"

⁹³ *Ibid.*

⁹⁴ "The Shoah Names Database", Item ID: 4373099.

⁹⁵ "The Shoah Names Database", Item ID: 12601386.

⁹⁶ "The Shoah Names Database", Item ID: 12601952.

⁹⁷ "The Shoah Names Database", Item ID: 1877974.

prema izjavi obiteljske prijateljice Antee Korčulanin umro je 1942. u logoru Jasenovac.⁹⁸ Identična dob i imena roditelja potvrđuju da se u svih pet upisa radi o istom djetetu. Dopolis Židovskog odsjeka Ravnateljstva ustaškog redarstva broj 591 od 7. travnja 1942.⁹⁹ potvrđuje da su do naznačenog datuma Ada i Đuro Klein bili zatočeni u logoru Loborgrad i Gornja Rijeka iz kojega su 26. ožujka 1942. upućeni u Staru Gradišku. Zasad ostaje nejasno gdje i kada su stradali Ada i Đuro Klein te jesu li i kada doista boravili u logoru Đakovo, kako je to navedeno u izvješću iz 1945. godine, ili je riječ o zabuni do koje je došlo uslijed ratnih zbivanja i otežane komunikacije.¹⁰⁰ Ova kratka analiza podataka iz spomenutih dokumenata upućuje na važnost kritičkog pristupa dokumentima, naročito svjedočanstvima, te potrebu njihove međusobne usporedbe. Analiza otkriva i selektivan pristup Udbe ranijim dokumentima na čijim se podacima Udbin elaborat temelji, iako ostaje nerazjašnjeno zbog čega su pojedini podaci ispušteni.

Slične razlike zabilježene su i u drugim dijelovima istih dokumenata. Tako je u narednom odlomku izvješća Židovske bogoštovne općine iz 1945. ovako opisana situacija u Dubrovniku između rujna 1941. i studenoga 1942. kada su dubrovački Židovi internirani u logorima na području pod talijanskom kontrolom:¹⁰¹

U septembru 1941. preuzeli su ponovno Talijani vlast u Dubrovniku¹⁰² te - iako nisu revocirani protujevrejski zakoni - ipak su prestali grubi progoni, dok mjeseca novembra 1942. naredili su Talijani interniranje svih Jevreja nastanjenih na teritoriju koji su Talijani držali okupirano. U dubrovačkom okrugu, na teritoriji VI. talijanske armije bilo je oko 1200 Jevreja prebjeglih pred ustašama i Njemcima, jer je do onda kod Talijana bilo ipak malo čovječniji postupak. Na teritoriji VI. talijanske armije stvorena su 3 koncentraciona logora: u Gružu, u Kuparima i na Lopudu, dok su na

⁹⁸ "The Shoah Names Database", Item ID: 1857244.

⁹⁹ Dana 12. srpnja 2022. skeniranu kopiju dokumenta ustupio je Đorđe Mihovilović, viši kustos Spomen-područja Jasenovac.

¹⁰⁰ Ove nejasnoće oko utvrđivanja preciznog mjesta boravka i smrti članova obitelji Klein manifestirale su se i u doktorskoj disertaciji Radmile Šutalo. Tako autorica na 100. stranici navodi da su Đuro i Ada (Adela) Klein iz zatvora u Gospiću odvedeni u logor u Loborgradu, a zatim u Staru Gradišku gdje je ubijena Ada, a njezin sin je stradao u Jasenovcu. Također se navodi da je Leo Klein ubijen u logoru Jasenovac. No, na 175. stranici iste doktorske disertacije ističe se da je obitelj Klein prvo prebačena u zatvor u Sarajevu, nakon čega je Leo odveden u logor Stara Gradiška gdje je ubijen, dok su Ada i Đuro prebačeni u logor Đakovo gdje je Ada uskoro umrla, a Đuro je odveden u Osijek te zatim u Jasenovac gdje je ubijen. Tako je jedino podudaranje u podacima na tim dvjema stranicama ono o mjestu stradanja Đure Kleina. R. Šutalo, *Židovi Dubrovnika u prvoj polovini 20. stoljeća*, 100, 175.

¹⁰¹ *SUP za Dalmaciju*, kut. 4, Izraelska bogoštovna općina, Dopolis Židovske bogoštovne općine u Dubrovniku broj 39/45 od 31. kolovoza 1945.

¹⁰² U tom se trenutku na dubrovačkom području nalazilo oko 1800 Židova pretežno izbjeglih s ostalih područja NDH. Marica Karakaš Obradov, "Prisilne migracije židovskog stanovništva na području Nezavisne Države Hrvatske", *Croatia Christiana Periodica* 37/72 (2013.), 160. Stulli navodi podatak o 1600 izbjeglica pristiglih u Dubrovnik sredinom travnja 1941. godine, uglavnom iz Bosne i Hercegovine. B. Stulli, *Židovi u Dubrovniku*, 87. Miović ističe da je broj izbjeglica dosegnuo 2000. V. Miović, *Židovi Dubrovnika*, 84.

teritoriji splitske armije bili osnovani drugi logori. Kasnije su iz tih logora odvedeni svi Jevreji u veliko koncentracioni logor na otoku Rabu. Tu je bilo oko 3500 Jevreja,¹⁰³ muških, ženskih i djece.

U elaboratu Udbe zadržani su istovjetni podaci, uz napomenu da je interniranje Židova u studenome 1942. naredilo zapovjedništvo talijanske II. Armate na Sušaku. Osim toga su nadopunjeni podaci o dubrovačkim logorima.¹⁰⁴ Riječ je o nekadašnjim hotelima "Wregg" u Gružu, "Kupari" u Kuparima i "Grand" na Lopudu.¹⁰⁵ Interniranje je okončano do 31. prosinca 1942., kada je na spomenutim lokacijama bilo internirano oko 1700 Židova, najviše u Kuparima.¹⁰⁶

U sljedećem odlomku izvješća iz 1945. doznajemo da je iza kapitulacije Italije oslobođen logor na Rabu, da je "sva mladež¹⁰⁷ stupila u partizanske odrede i sudjelovala u svim borbama, koje su se vodile sa okupatorom u Lici", a "stariji ljudi, žene i djeca nastojali su se spasiti od predstojeće njemačke okupacije bijegom na Vis, nekoji u Italiju, a neki su nastojali da se domognu oslobođene oblasti Jugoslavije".¹⁰⁸ No, "najveći dio tih ljudi stradao je životom prilikom raznih ofenziva, koje je neprijatelj vodio u tim krajevima".¹⁰⁹ Na Rabu je ipak ostalo između 180 i 200 bivših interniraca koji su u ožujku 1944. otpremljeni u Auschwitz i ondje pogubljeni.¹¹⁰ Od internacije je u Dubrovniku bilo oslobođeno samo nekoliko osoba zbog bolesti i starosti te tri žene udane za "arijevce".¹¹¹ Posljednji dio o Židovkama udanima za "arijevce" u cijelosti je izbačen iz elaborata Udbe. Umjesto toga znatno je proširen i nadopunjen dio o stradavanju dubrovačkih Židova nakon kapitulacije Italije, koji stoga predstavlja vrijedan doprinos rasvjetljavanju sudbina dubrovačkih Židova.¹¹²

¹⁰³ Prema nekim izvorima točan broj je iznosio 2761. Carlo Spartaco Capogreco, *Mussolinijevi logori. Internacija civila u fašističkoj Italiji (1940.-1943.)*, Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2006., 317.

¹⁰⁴ SUP za Dalmaciju, kut. 4, Izraelska bogoštovna općina, Elaborat o Židovima na području kotara Dubrovnik, grada Dubrovnika i kotara Pelješac – Mljet Opunomoćstva uprave državne bezbjednosti za grad Dubrovnik broj 277 od 27. ožujka 1947.

¹⁰⁵ B. Stulli, *Židovi u Dubrovniku*, 87. Napomena: Popis 373 Židova zatočenih u zgradi bivšeg hotela "Grand" objavljen je u: V. Miović, *Židovi Dubrovnika*, 87-103.

¹⁰⁶ B. Stulli, *Židovi u Dubrovniku*, 88.

¹⁰⁷ Navodno 1300 osoba. B. Stulli, *Židovi u Dubrovniku*, 88.

¹⁰⁸ SUP za Dalmaciju, kut. 4, Izraelska bogoštovna općina, Dopis Židovske bogoštovne općine u Dubrovniku broj 39/45 od 31. kolovoza 1945.

¹⁰⁹ *Ibid.*

¹¹⁰ B. Stulli, *Židovi u Dubrovniku*, 90.

¹¹¹ SUP za Dalmaciju, kut. 4, Izraelska bogoštovna općina, Dopis Židovske bogoštovne općine u Dubrovniku broj 39/45 od 31. kolovoza 1945.

¹¹² SUP za Dalmaciju, kut. 4, Izraelska bogoštovna općina, Elaborat o Židovima na području kotara Dubrovnik, grada Dubrovnika i kotara Pelješac - Mljet Opunomoćstva uprave državne bezbjednosti za grad Dubrovnik broj 277 od 27. ožujka 1947.

Od Dubrovačkih jevreja u emigraciju na Vis pošlo je njih oko 40, a ostali su ostali na oslobođenom teritoriju. Njih 6 je stupilo u NOVJ te su dvojica poginula u borbama. Od grupe koja je sa Raba bila pošla put oslobođene teritorije bili su uhapšeni po ustašama: Salamon Baroh,¹¹³ Tolentino Mosi i Sara, Tolentino Rafo i Rena te Sida Papo. Salamon Baroh je po ustašama zaklan kod Korenice u mjesecu martu ili aprilu 1944. god., a Rafo prigodom likvidiranja logora u martu ili aprilu 1945. god.¹¹⁴ Ustaše su bili predali Njemcima Mosu¹¹⁵ i Saru Tolentino u julu 1944. god., po kojima su bili odvedeni u logor u Auschwitz i tamo živi spaljeni i to Mosa i Sara Tolentino u julu 1944. god., a Sida Papo u mjesecu oktobru 1944. god. Od Dubrovačkih jevreja koji su sa Raba prešli na oslobođeni teritorij ne zna se za sudbinu 21-onog od njih te se pretpostavlja da su stradali životom prigodom raznih ofanziva, koje su ustaše i Njemci vodili protiv NOVJ. Od svih Dubrovačkih jevreja od Italijanske internacije bilo je oslobođeno svega 6 njih i to: Josip Mandel¹¹⁶ i Janka Mandel te dr. Josip Tolentino /po traženju Hrvatskih vlasti/, Tolentino Flora i Regina radi starosti i bolesti, te David Tolentino pk. Jakova, koji se je bio sakrio te ostao sakriven u Dubrovniku sve do oslobođenja. Krio se je također dr. Josip Tolentino jer nije imao povjerenja u hrvatskim vlastima, koji su mu govorili da će biti oslobođen od internacije. Kroz vrijeme okupacije počinila su četvorica samoubijstvo u Dubrovniku još prije odredbe o internaciji po talijanskim vojnim vlastima, jer su im uslijed progona popustili živci, a to su: Ignac Horovic - hoteljer, Laura Steinlandau,¹¹⁷ koja nije mogla podnijeti šikaniranje povjerenika u njejoj radnji, Bele Egrinjia, Fuch Leonika,¹¹⁸ čiji je muž bio interniran u jednom Italijanskom logoru u Italiji te Angelo Valentin. Iz emigracije u Italiji povratili su se do sad 21 jevrejin a ima ih još 17. Josip i Janka Mandel bili su po Njemačkom gestapou u Dubrovniku uhapšeni i odvedeni preko Sarajeva u Bosanski Brod i na putu ubijeni. Prigodom hapšenja bio im je opljačkan stan. U isto vrijeme bio je po gestapou uhapšen i Josip Neuman. Upravo hapšenja je slijedilo oko 15 i 18 decembra u Gruđi kod Dubrovnika po podoficiru gestapoa Küntzl Albertu. Bili su sprovedeni u Sarajevo i tamo po gestapou ubijeni.

¹¹³ Ispravno bi bilo Baruh.

¹¹⁴ Ovaj podatak čini se netočan. Prema dostupnim popisima, Rafo Tolentino stradao je 1944. godine.

¹¹⁵ Ispravno bi bilo Moše.

¹¹⁶ Josip Mandel obnašao je dužnost predsjednika dubrovačke Židovske općine. E. Tolentino, "Fašistička okupacija Dubrovnika 1941.-1945. i rješavanje 'Jevrejskog pitanja'", 201. Mandel je ustvari zajedno s ostalim Židovima 31. prosinca 1942. odveden u logor u hotelu "Wregg" u Gružu, ali je na intervenciju velikog župana Ante Buća oslobođen u veljači 1943. godine. Nakon interniranja dubrovačkih Židova u logor na Rabu, Mandel je ostao živjeti u Dubrovniku sve do rujna 1943., kada su ga zajedno sa suprugom uhitili Nijemci. Šutalo ističe da je Mandel bio jedini dubrovački Židov za kojega je poznato da je bio oslobođen iz logora, ali se ipak nije uspio spasiti. R. Šutalo, *Židovi Dubrovnika u prvoj polovini 20. stoljeća*, 99, 125.

¹¹⁷ U izvješću Židovske bogoštovne općine iz 1945. navodi se kao Laura Steinc. *SUP za Dalmaciju*, kut. 4, Izraelska bogoštovna općina, Dopis Židovske bogoštovne općine u Dubrovniku broj 39/45 od 31. kolovoza 1945. U svojoj doktorskoj disertaciji Radmila Šutalo navodi da je Laura Landau Steintz počinila samoubojstvo popivši otrov i bacivši se u provaliju ispod parka Gradac. R. Šutalo, *Židovi Dubrovnika u prvoj polovini 20. stoljeća*, 92.

¹¹⁸ Ispravno: Lonika Fuchs.

Za vrijeme ubijstva Mandela i Neumana šef gestapoa u Dubrovniku bio je Herberz Hrabie - untersturmfürer, a zapovjednik gestapoa upravo 'Finsatzkomando' u Sarajevu bio je dr. Fest - Obersturmband führer /čin potpukovnika/. Josip Neuman bio je došao u Dubrovnik iz internacije na otoku Rabu te se je u Čilipima kod Grude krio pred Njemcima. Na sam dan povlačenja njemačke vojske iz Dubrovnika bio je po gestapou ubijen u Rijeci Dubrovačkoj hoteljer Josip Spitzer. Ubio ga je podoficir Albert Küntzl, a zapovjednik gestapoa tada je bio August Zollner - Untersturmfürer. Kod ubistva Spitzera intelektualni začetnik je bio tadašnji šef Hrvatske policije Ante Jakaša.

Iako navodi o sudbini Josipa Mandela, Janke Mandel, Josipa Neumana i Josipa Spitzera odgovaraju podacima iz izvješća Židovske bogoštovne općine iz 1945.,¹¹⁹ nejasno je zbog čega su u elaboratu Udbe ispušteni detalji o pojedinim članovima dubrovačke Židovske općine koji su u tom trenutku stanovali izvan Dubrovnika. Tako je u izvješću iz 1945. zabilježeno i to da je iz Trebinja 1943. odveden liječnik dr. Levi Rudolf sa suprugom, a iz Herceg-Novog veterinar Samuel Puret, odnosno "ljudi po svoj prilici također ubijeni jer se o njihovoj sudbini više nije moglo ništa saznati".¹²⁰ Osim toga, u spomenutom izvješću nema podataka o Angelu Valentinu,¹²¹ dok se o Salamonu Baruhu navodi da je ubijen u "jednom logoru u Hrvatskoj",¹²² što će se pokazati netočnim.

U posljednjem dijelu izvješća Židovske bogoštovne općine iz 1945. napisan je kratki osvrt na materijalnu štetu koju su pretrpjeli dubrovački Židovi i njihova zajednica. Tako se ističe da je u ožujku 1944. započela likvidacija židovskih trgovačkih radnji pa je "manufakturnu radnju Moša Tolentina kupila po inventaru iz 1941. Općina dubrovačka za 6 milijuna kuna, a na javnoj dražbi su rasprodani dućan Lea Kleina, Emila Tolentina, Abramina Tolentina, te firme 'Lav' i 'Rekord' i automobili Julija Amslbergera".¹²³ Štoviše, sve su židovske nekretnine u gruntovnici prenesene u vlasništvo Nezavisne Države Hrvatske, uključujući Židovsku bogoštovnu općinu sa sinagogom. "Hram je na 99 godina iznajmila NDH Hrvatskom radničkom savezu i taj ugovor je također uknjižen u zemljišnim knjigama", a "u hramu se je imala otvoriti javna kuhinja za muslimanske izbjeglice, što je spriječeno zauzimanjem druga Ferde Merčepa, koji je otezanjem provađanja tog zaključka spasio hram".¹²⁴ Zabilježena je i premetačina sinagoge 1941. godine prilikom koje su odnesene matične knjige, općinska arhiva i povijesno vrijedni općinski zapisnici

¹¹⁹ Također vidi: B. Stulli, *Židovi u Dubrovniku*, 90.

¹²⁰ SUP za Dalmaciju, kut. 4, Izraelska bogoštovna općina, Dopis Židovske bogoštovne općine u Dubrovniku broj 39/45 od 31. kolovoza 1945.

¹²¹ Čini se da je riječ ustvari o Anđelu Valenzinu. V. Miović, *Židovski rodovi u Dubrovniku*, 269, 474.

¹²² SUP za Dalmaciju, kut. 4, Izraelska bogoštovna općina, Dopis Židovske bogoštovne općine u Dubrovniku broj 39/45 od 31. kolovoza 1945.

¹²³ *Ibidem*.

¹²⁴ *Ibidem*; B. Stulli, *Židovi u Dubrovniku*, 90.

iz 1690. godine. Osim toga, "Sveta pisma i ostali za službu božiju potrebiti predmeti su spašeni, jer su bili na vrijeme posakrivani kod prijatelja".¹²⁵ Iako je jedan dio predmeta do tog trenutka, dakle do kolovoza 1945. bio vraćen, "za ostale ne znamo gdje su sakriveni, ali ćemo ih dobiti kada se povrate iz emigracije neki preživjeli općinari, koji su te stvari dali u pohranu".¹²⁶ Oduzeti arhiv dubrovačke Židovske općine otpremljen je u Njemačku, ali su vlak napali ruski partizani, koji su spise odnijeli u Moskvu, gdje se danas čuvaju u Vojnom arhivu.¹²⁷

U elaboratu Udbe iz 1947. ovaj je dio znatno proširen i nadopunjen podacima o materijalnoj šteti, no u potpunosti su izbačena dva podatka, i to onaj koji se odnosi na otvaranje javne kuhinje za muslimanske izbjeglice u sinagogi što je zaustavljeno angažmanom Ferda Merčepa te podatak o vjerskim knjigama i predmetima koji su na vrijeme bili skriveni. Čini se da su Udbi takvi podaci bili znatno manje važni od preciznog utvrđivanja vrijednosti židovske imovine. Tako se u elaboratu Udbe mogu naći detaljni podaci o židovskim trgovinama, tvrtkama i stanovima uz zaključak da "uslijed pljačke i 'podržavljenja' jevrejske imovine dubrovačkih jevreja trpe štetu u ukupnom iznosu od oko 21.721.347 dinara".¹²⁸

Nakon kapitulacije Italije i po ponovnom preuzimanju neograničene vlasti po ustašama i Njemcima započela je bila likvidacija jevrejskih trgovačkih radnja i druge imovine što je sve bilo sekvstrirano za vrijeme talijanske okupacije. Tako je u martu mjesecu 1944. god. općina Dubrovačka kojoj je tada bio na čelu po Vojnom sudu NOV strijeljan dr. Ivo Karlović, kupila je cijelu manufakturnu radnju Mosa Tolentina za iznos od 6.000.000 kuna /ovo je vrijedilo mirnodobnih 1.000.000 dinara/. Na javnoj pak dražbi od strane poreznog ureda u Dubrovniku rasprodana je dućanska roba i namještaj trgovačkih radnja: Lea Kleina, Emila Tolentina, Abrahima Tolentina, Firma Lav, koje su vlasnici Kobiljo Albert i David iz Sarajeva, te podružnice firme „Rekord“ koja je imala sjedište u Zagrebu. Također na Javnoj dražbi od strane poreznog ureda bio je prodat i jedan automobil vlasnosti Julija Amalrera. Sva nepokretna jevrejska imovina prenesena je odnosno upisana u vlasnost NDH. Ovo isto uslijedilo je i sa zgradom Jevrejske bogoštovne općine u kojoj se je nalazio i hram. Hram je na 99 godina bio iznajmljen Hrvatskom radničkom Savezu a odnosni zakupni ugovor bio je proknjižen u zemljišnim knjigama. Pored ostalih trgovačkih radnja rasprodana je i

¹²⁵ SUP za Dalmaciju, kut. 4, Izraelska bogoštovna općina, Dopis Židovske bogoštovne općine u Dubrovniku broj 39/45 od 31. kolovoza 1945.; B. Stulli, *Židovi u Dubrovniku*, 86.

¹²⁶ SUP za Dalmaciju, kut. 4, Izraelska bogoštovna općina, Dopis Židovske bogoštovne općine u Dubrovniku broj 39/45 od 31. kolovoza 1945.

¹²⁷ R. Šutalo, *Židovi Dubrovnika u prvoj polovini 20. stoljeća*, 94.

¹²⁸ SUP za Dalmaciju, kut. 4, Izraelska bogoštovna općina, Elaborat o Židovima na području kotara Dubrovnik, grada Dubrovnika i kotara Pelješac - Mljet Opuномоćства uprave državne bezbjednosti za grad Dubrovnik broj 277, 27.3.1947.; B. Stulli, *Židovi u Dubrovniku*, 90.

roba i namještaj firme Moric-Ferera. Utržak od tih prodaja porezni ured je doznačio tkzv. ministarstvu državne riznice u Zagrebu. Trgovačka radnja vlasnost firma Laura Landau radila je kroz ovo vrijeme okupacije, a pod vodstvom povjerenika Bele Ergenji, a koji je po vojnom sudu NOV osuđen na 4 godine prisilnog rada. Uslijed poslovanja ovoga povjerenika bagatelnim rasprodajama i utajama te drugim oštećenjima u povjerenikovom poslovanju ova firma je oštećena za iznos od 2.832.980 dinara. Pored toga vlasnik radnje Laura Landau, Vilim Steintz oštećen je sa pljačkom namještaja u stanu i gotovini sa nakitom i dragocjenostima sve u godini 1941. po ustašama za iznos od 550.000. Firma Leo Klein uslijed rasprodaje na javnoj dražbi oštećena je pljačkom namještaja za iznos od 500.000. Povjerenik ove radnje bio je Stjepan Kauso¹²⁹ koji je svojim poslovanjem doprinio razgrađivanju ove firme. Uslijed poslovanja po povjereniku i rasprodaji na dražbi firma 'Lav' /povjerenik Ivan Brkan/ oštećena je za iznos od najmanje din. 2.000.000, a firma 'Rekord' /povjerenik Ivo Dender, ranije Ante Brešković/ za iznos od oko 1.200.000¹³⁰ din. Trgovačka firma 'Emila' Abrahima i Anđela Tolentino /povjerenik Lovro Bošnjak/ oštećena je poslovanjem povjerenika, razgrabljivanjem i rasprodajom na dražbi za iznos od din. 1.800.000 dinara. Firma Moric Ferera uslijed poslovanja povjerenika Ante Rojnice, pljačke i prodaje na javnoj dražbi oštećena je za oko 5.000.000 dinara. Ukupna šteta firme Mose Tolentino radi poslovanja povjerenika Đura Brdarica, razgrabljivanja i pljačke imovine te 'kupnje' ostataka robe po općini Dubrovačkoj oštećena je za iznos od 3.100.000 dinara. Firma Josipa Bernera - fotografska radnja i prodaja fotografskih potrebština i parfumerija, kojoj je bio povjerenik Tonči Vierda, uslijed poslovanja po povjereniku, podržavljenja, razgrabljivanja i rasprodaje oštećena je za najmanje pola miliona dinara. U hotel Ignace Horovica bila je useljena njemačka i talijanska vojska, koja je uništila i razgrabila namještaj te ukupno cijela šteta iznosi 801.015 dinara. Julija Amselberg prodat je automobil na javnoj dražbi koji je vrijedio 50.000 dinara. Flori ud. Tolentino godine 1943. i 44. bio je po ustašama opljačkan stan i razgrabljen sa bogatim namještajem u vrijednosti od 380.000 dinara. Kod hapšenja i odvođenja u smrt Josipa Mandela i njegove žene opljačkan mu je stan sa gotovim novcem i dragocjenostima u vrijednosti od 200.000 dinara, a u isto vrijeme opljačkani su neki predmeti vlasnosti Julija Mendela u vrijednosti od 15.000 dinara. Zubar Josip Neuman ...¹³¹ hapšenja i odvođenja u Sarajevo, gdje je bio strijeljan koncem 1943. god. bio je po Njemcima opljačkan te mu je odnesena zubarska ordinacija i namještaj u vrijednosti od 100.000 dinara. Tvornici Imbre Kerenji 1941. god. postavljen je povjerenik Hinko Bikić, a kasnije podružnica napretkove zadruga, rasprodana je roba na skladištu i odnesene i uništene poslovne knjige i fakture, naplaćena potraživanja, tako da je uslijed svega toga naneseno štete oko

¹²⁹ Nečitko.

¹³⁰ Nečitko.

¹³¹ Nečitko.

1.000.000. Imovina židovske bogoštovne općine bila je dana 16. jula 1941. god. opljačkana po ustaškim policijskim organima i po gestapou te je bio odnesen čitavi arhiv kao i sve matične knjige te mnogo naučnih knjiga velike vrijednosti. Općinski arhiv potiče još iz godine 1687. U ovo vrijeme šef redarstva je bio Mirko Živković, a oduzimanje je izvršio agent Ivo Miljević.

Razlike u detaljima između izvješća židovske dubrovačke općine iz 1945. i Udbina elaborata iz 1947. pozivaju na oprez prilikom korištenja tih dokumenata. Svakako se postavlja pitanje zbog čega su pojedini podaci o individualnim stradanjima u elaboratu isključeni odnosno preneseni neprecizno, dok su oni o nastaloj šteti znatno prošireni, čime je na materijalnu štetu stavljen veći naglasak. Kako Brandl upozorava, poslijeratna konfiskacija *de facto* je postala način nove vlasti da se domogne imovine.¹³² Stoga je moguće da spomenuti elaborat Udbe treba sagledati i u tom kontekstu.

Oba dokumenta završavaju sažetim podacima o broju Židova na dubrovačkom području. Tako se u izvješću iz 1945. navodi da "od 112 osoba, koliko je prije rata brojila dubrovačka jevrejska općina povratilo se je do sada 18 osoba, u izbjeglištvu nalazi se 20, poznato je da su u borbi u NOV poginule 2 osobe, u vojsci se nalazi 3, a nepoznata je sudbina 47 osoba, po svojoj prilici je veliki dio tih ljudi također stradao životom".¹³³ U elaboratu Udbe iz 1947. tek je kratko evidentirano da je od 83 Židova koji su 1941. godine živjeli u Dubrovniku, godine 1947. ondje bilo svega 25.¹³⁴ Usporedimo li to s podacima iz 1945., riječ je o povećanju od svega sedam osoba, iako je nejasno odnosi li se broj od 18 osoba isključivo na Dubrovnik ili čitavo područje dubrovačke Židovske bogoštovne općine. Kako je ranije spomenuto, u agenturnom materijalu Udbe iz 1949. ostalo je naznačeno da Židovska općina u Dubrovniku broji 23 člana, uključujući Židove u Boki i Kotoru.¹³⁵ Navedeni podaci sugeriraju da je u razdoblju između 1947. i 1949. broj dubrovačkih Židova opao, no također ukazuju na nepodudarnosti među izvorima. Tako Melita Švob donosi sumarni popis Židova koji su se 1946. vratili u svoje općine, uključujući 38 Židova u Dubrovniku.¹³⁶ Stulli navodi da se broj dubrovačkih Židova u ljeto 1945. kretao oko 35 odnosno 36, nakon čega već tijekom 1946. nastavlja nezaustavljivo

¹³² N. M. Brandl, "Židovski identitet/i u Hrvatskoj nakon Drugog svjetskog rata: Kratak pregled", 184-185.

¹³³ SUP za Dalmaciju, kut. 4, Izraelska bogoštovna općina, Dopis Židovske bogoštovne općine u Dubrovniku broj 39/45 od 31. kolovoza 1945. Pojedini autori navode da su od ukupno 87 dubrovačkih Židova prije travnja 1941., u partizanskim postrojbama sudjelovala 24, od kojih su šestorica poginula. Osim toga, živote je izgubilo i 27 dubrovačkih Židova civila. B. Stulli, *Židovi u Dubrovniku*, 90; V. Miović, *Židovi Dubrovnika*, 85.

¹³⁴ SUP za Dalmaciju, kut. 4, Izraelska bogoštovna općina, Elaborat o Židovima na području kotara Dubrovnik, grada Dubrovnika i kotara Pelješac - Mljet Opunomoćstva uprave državne bezbjednosti za grad Dubrovnik broj 277 od 27. ožujka 1947.

¹³⁵ SUP za Dalmaciju, kut. 4, Izraelska bogoštovna općina, Zabilješka agenta "Klementine".

¹³⁶ M. Švob, *Židovi u Hrvatskoj, Migracije i promjene u židovskoj populaciji*, 73.

opadati na svega devet 1985. godine.¹³⁷ Naime, već je u ljeto 1945. jedan dio pripadnika dubrovačke Židovske općine razmišljao o odlasku, što objašnjava oscilacije u broju dubrovačkih Židova u prvim poslijeratnim mjesecima i godinama.¹³⁸

Udbin elaborat iz 1947. ukratko se osvrnuo i na Židove na području kotara Dubrovnik izvan samoga grada Dubrovnika, pa je tako zabilježeno da je "u Slanom boravila a i sada boravi Charlota Singer sa svojim sinom Themanom, nastanjena kod svojih rođaka Jelića". Naime, "ista je izbjegla u našu zemlju 1938. god. iz Austrije - Beča", a "sa strane okupatora nad istima nije bio izvršen nikakav teror".¹³⁹ Osim toga, "u Batahovini je povremeno boravio neki ing. Alfred Felner inače nastanjen u Dubrovniku prije za vrijeme okupacije".¹⁴⁰ Čini se da se tijekom rata krio na predjelu Batahovine, a da se nakon Drugog svjetskog rata odselio u Karlovac. U istom elaboratu sačuvan je i nešto opširniji osvrt na židovsku populaciju na području Kotarskog narodnog odbora Pelješac - Mljet. Ondje je u Orebiću bio nastanjen Julio Stampfer sa suprugom Elizabetom i sinom Julijom, a doselili su se 1937. iz Čehoslovačke. Stampfer je u Orebiću sagradio hotel, a sa svojom obitelji neometano je živio do 1943. godine, kada su izbjegli na Korčulu. Ondje su dočekali Nijemce, a Julio je bio uhićen. No, kako je zatajio da je Židov, dopušteno mu je da se s obitelji vrati u Orebić, gdje se prijavio Nijemcima i kod njih zaposlio kao tumač. U Udbinu elaboratu ističe se i to da je "isti bio primoran da se zaposli kod Njemaca, jer nije imao nikakvih sredstava za život".¹⁴¹ Njegov je hotel zauzela njemačka vojska, a zatim su ga bombardirali saveznički zrakoplovi i nanijeli ogromnu materijalnu štetu. U lipnju 1945. obitelj se vratila u Čehoslovačku. U Orebiću se 1940. iz Zagreba doselio i ing. Vlatko Kohlmar. Nakon kapitulacije Italije pridružila mu se punica te su zajedno izbjegli na Korčulu, a otamo u Italiju pa u Keniju. Na području Mjesnog narodnog odbora Trpanj nije stalno bila nastanjena niti jedna židovska obitelj, no postojale su tri židovske nekretnine u vlasništvu Lajosa Ferencija iz St. Bečeja, Alberta Atijasa iz Sarajeva i Jene Švarc iz St. Bečeja. Na području Mjesnog narodnog odbora Potomje kraće je vrijeme živio Saba Koen koji se sa suprugom Lotom doselio iz Sarajeva 30. ožujka 1941. Ondje su ostali svega tri mjeseca.¹⁴² No, čini se da je riječ o nepreciznim podacima. Naime, prema istraživanjima Vesne Miović, Albert (Aba) Cohen, njegova supruga Loti i njihova kći Mirjam napustili

¹³⁷ B. Stulli, *Židovi u Dubrovniku*, 91, 93; V. Miović, *Židovi Dubrovnika*, 120. Potrebno je naglasiti da se broj odnosi na one dubrovačke Židove koji su bili članovi dubrovačke židovske općine.

¹³⁸ B. Stulli, *Židovi u Dubrovniku*, 91.

¹³⁹ *SUP za Dalmaciju*, kut. 4, Izraelska bogoštovna općina, Elaborat o Židovima na području kotara Dubrovnik, grada Dubrovnika i kotara Pelješac - Mljet Opunomoćstva uprave državne bezbjednosti za grad Dubrovnik broj 277 od 27. ožujka 1947.

¹⁴⁰ *Ibid.*

¹⁴¹ *Ibid.*

¹⁴² *Ibid.*

su Sarajevo uz pomoć prijatelja Rudija Roter, koji ih je odveo u svoje rodno mjesto Potomje, gdje ih je skrivao godinu dana.¹⁴³

U Udbin elaborat nisu uvršteni podaci za područje Kotarskog narodnog odbora Korčula, iako je djelatnicima bilo dostupno izvješće iz 1945. Razlog tome je vjerojatno činjenica da prije rata ondje nije bilo trajno nastanjenih Židova niti njihove imovine. U Korčuli je prije rata stanovao neki trgovac Pinto, a kasnije Papo, no oni su se zbog nemogućnosti da na Korčuli razviju posao iselili prije početka rata, i to prvi u Dubrovnik, a drugi s obitelji u Split. Ipak, tijekom Drugog svjetskog rata upravo su na Korčuli utočište našli brojni Židovi iz drugih krajeva, a o njima je ostalo zabilježeno sljedeće:¹⁴⁴

U prvo vrijeme njihovog boravka u Korčuli bili su sklonjeni u zajednički hotel. Bilo je pojedinačnih slučajeva sekiranja i zlostavljanja riječima u javnosti, zabrana kupovanja životnih namirnica u vrijeme kada su drugi kupovali, ali svi ti prekršaji nijesu imali nikakav karakter zločina ili nekog zlostavljanja. Dogodilo bi se da isti nijesu smjeli iz kuće izlaziti, a to s razloga što bi u mjestu kolale kakove vijesti koje nijesu godile Talijanima te bi to trajalo par dana, a nakon toga bi opet sve bilo normalno. Iako su se ovi Židovi smatrali kao internirani, to je njima ondašnji načelnik Benussi Virgilio bio ipak udario taksu boravka koju su svi plaćali cijelo vrijeme okupacije.

Ovo je jedna mjera koja je bila financijskog karaktera i koja je ostala u kreposti za cijelo vrijeme njihova boravka. Kasnije su im Italijanske vlasti dozvolile da mogu slobodno stanovati po stanovima u gradu a rijetko su bili šikanirani i tako su ostali u Korčuli sve dok nije kapitulirala Italija. Kad su Židovi uvidili da će na ovom području izvršiti okupaciju Njemci, onda su se na sve moguće načine uspjeli prebaciti u Italiju tako da u Korčuli nije ostao nijedan Židov. U istinu ostalo je bilo i nešto njihove imovine u Korčuli i to samo u hrani i najnužnijoj robi što nijesu mogli u hitrini uzeti, ali to ne predstavlja naročito vrijednost jer su oni za vrijeme boravka u Korčuli redovito stanovali u već meoliranim i potpuno opskrbljenim stanovima. Čak je bilo onih koji su imali sve kompletno unajmljeno do najmanje sitnice što iziskuje jedan kompletan stan. Ostatak njihove imovine opljačkali su Njemci kada su okupirali ovo područje.

Time završavaju dokumenti Udbe o židovskoj zajednici u Dubrovniku krajem 40-ih godina prošlog stoljeća. Kako je ranije navedeno, dopis Udbe za Dalmaciju koji je upućen Opunomoćstvima Udbe sugerira da je zatražena uspostava nadzora nad svim vjerskim zajednicama, pa tako i židovskom. To potvrđuje i sačuvana zabilješka suradnika "Klementine" iz 1949. godine o kojoj je prethodno bilo riječi.

¹⁴³ V. Miović, *Židovi Dubrovnika*, 106. Rudi Roter je 2003. proglašen Pravednikom među narodima.

¹⁴⁴ SUP za Dalmaciju, kut. 4, Izraelska bogoštovna općina, Dopis Židovske bogoštovne općine u Dubrovniku broj 39/45 od 31. kolovoza 1945.

Izvrješće Udbe o posjetu američkog rabina Davida Hollandera 1958. godine

Jedan sačuvani dokument iz 1958. potvrđuje da je Židovska općina bila pod nadzorom i u kasnijem razdoblju. Tako je Ante Tolj iz Kontrole stranaca Sekretarijata za unutarnje poslove kotara Dubrovnik dana 24. kolovoza 1958. obavio razgovor s J. Matom, a vezano uz posjet američkog rabina Davida Hollandera. Tijekom razgovora doznao je da je Hollander doputovao u Dubrovnik iz Sarajeva 17. kolovoza, odsjeo u hotelu "Excelsior" te je već sljedećeg dana otputovao u Split. Sugovornik mu je potvrdio: "na dva dana prije dolaska Hollandera u Dubrovnik bio sam obaviješten od strane Kabineta Predsjednika Republike, da se istog dočeka i da mu budem na raspolaganju u toku boravka u Dubrovniku".¹⁴⁵ Osim toga, "u obavijesti iz Kabineta pored ovog stajalo je da mu se saopšti da ga Maršal ne može primiti u posjetu, jer da su sve posjete odbijene za jedno dogledno vrijeme".¹⁴⁶ Dotični je dočekaio Hollandera u pratnji Emilija Tolentina, a nakon kraćeg odmora svog su gosta odveli u posjet sinagogi i židovskom groblju. Hollander ih je upitao je li groblje pod zaštitom države i, ako nije, da se to pitanje uredi preko nadležnih tijela. Bio je "oduševljen" gostoprimstvom, iako je izrazio žaljenje što nije dobio priliku posjetiti Josipa Broza Tita. Nejasno je zbog čega ga Tito nije htio primiti jer tekstovi objavljeni u *Slobodnoj Dalmaciji* u danima prije i nakon Hollanderova posjeta Dubrovniku potvrđuju da se Tito tada nalazio na Brijunima, gdje je primao jugoslavenske diplomate.¹⁴⁷ "Cilj mi je bio da posjetim Maršala Tita da u ime Jevreja Amerike i Jevreja Evrope iznesem veliko priznanje u borbi za održavanje mira u svijetu", izjavio je Hollander, zbog čega je Toljev sugovornik zaključio da se na "njegove ove riječi i druge koje je iznosio o Jugoslaviji, dobiva utisak da je isti veliki prijatelj Jugoslavije, a sem toga vidi se da uvelike cijeni napore naroda Jugoslavije i njenog rukovodstva".¹⁴⁸ Hollandera je upitao o izručenju Andrije Artukovića koji je tada živio u Sjedinjenim Američkim Državama, na što mu je odgovoreno:¹⁴⁹

Mi dobro znamo ko je Artuković i što je sve počinio, uporno stojimo da se on izruči Jugoslaviji, ali i pored toga ne nailazimo na podršku. Strana koja njega štiti to (je)¹⁵⁰ katolička crkva, koja je dobro organizovana i ima veliki broj pristalica i kao takvi uporno stoje da se isti ne izruči Jugoslaviji. No i pored toga, nama je čast da i dalje uporno stojimo da se isti izruči onoj zemlji u kojoj je počinio zločin i kao takav odgovara pred onim narodom, koji dobro pamti i osjeća zločinačka djela Artukovića i njegovih sluga.

¹⁴⁵ SUP za Dalmaciju, kut. 4, Izraelska bogoštovna općina, Razgovor s J. Matom od 24. kolovoza 1958.

¹⁴⁶ *Ibid.*

¹⁴⁷ Vidi izdanja *Slobodne Dalmacije* iz kolovoza 1958., <https://arhiv.slobodnadalmacija.hr/>, pristupljeno u srpnju 2022.

¹⁴⁸ SUP za Dalmaciju, kut. 4, Izraelska bogoštovna općina, Razgovor s J. Matom od 24. kolovoza 1958.

¹⁴⁹ *Ibid.*

¹⁵⁰ Tekst u dokumentu djelomično je nerazumljiv pa tako u ovoj rečenici nedostaje riječ "je".

Stoga se čini da je upravo Artukovićevo možebitno izručenje bio stvarni razlog ovog gostoprimstva. U svakom slučaju, čini se da je Hollander ostao pod nadzorom tijekom svog boravka u Dubrovniku. Tako je u istom izvješću zabilježeno da je bio jako zadovoljan s pozivom na večernju baletnu predstavu, uz napomenu da neće moći prisustvovati tijekom cijele predstave jer je s nekim dogovorio sastanak u 22 sata u Gradskoj kavani. "Sa baleta je pošao desetak minuta prije 22 časa", a "sa tim 'X' zadržao se oko 20 minuta" te se "kasnije ponovno povratio na balet i ostao do završetka".¹⁵¹ Dostupni dokumenti ipak ne otkrivaju je li tijekom tog izlaska bio praćen te je li Udbe naknadno ustanovila identitet osobe s kojom se Hollander sastao.

Potrebno je naglasiti da nadzor nad dubrovačkim Židovima i njihovim gostima tijekom 50-ih godina 20. stoljeća ni u kojem slučaju nije bio iznimka. Naime, dokumenti sačuvani u dosjeu Luciana Morpurgo, člana ugledne židovske obitelji Morpurgo iz Splita koji je živio u Italiji, ukazuju na to da je i on bio pod nadzorom prilikom svojih posjeta Splitu.¹⁵² S obzirom na nedostatak Udbinih dokumenata za kasnije razdoblje, ne može se sa sigurnošću reći do kada je zadržana kontrola nad židovskim zajednicama u tadašnjoj Jugoslaviji, odnosno nad istaknutijim Židovima koji su živjeli u toj državi ili su je posjećivali.

Zaključak

U poslijeratnim godinama preživjeli su se Židovi u komunističkoj Jugoslaviji nastavili suočavati s različitim oblicima represije, kojima su bili pogođeni i mnogi drugi građani. Uzroci te represije nisu bili njihova vjera ili nacionalnost, već su zbog svog obrazovanja i poznanstava često bili sumnjičeni za suradnju s inozemnim tajnim službama, pa su pojedini bili i likvidirani, o čemu svjedoče sačuvani dokumenti Ozne. Povrat imovine često im je bio otežan ili potpuno onemogućen, a u slučaju iseljavanja morali su se odreći imovine. Time se već znatno brojčano oslabljena zajednica suočila s dodatnom socijalnom i pravnom nesigurnošću. Obilježeni kao "neprijateljski" raspoloženi anglofili, Židovi odnosno židovske zajednice naći će se 1947. pod strožom paskom Udbe, čime je započela kontrola koja će se zadržati najmanje do kraja 50-ih godina prošlog stoljeća.

S ovim izazovima suočavala se i mala skupina preživjelih dubrovačkih Židova o čijem je životu u poslijeratnoj Jugoslaviji ostao sačuvan mali broj dokumenata Udbe koji se danas čuva u Državnom arhivu u Splitu. Ova skupina dokumenata svodi se na dopis Udbe za Dalmaciju kojim je zatražena uspostava kontrole nad židovskim bogoštovnim općinama te dopis i elaborat dubrovačke Udbe iz 1947. koji se temelji na ranijim dokumentima same općine iz 1945. godine, zatim kratku bilješku suradnika

¹⁵¹ SUP za Dalmaciju, kut. 4, Izraelska bogoštovna općina, Razgovor s J. Matom od 24. kolovoza 1958.

¹⁵² SUP za Dalmaciju, Dosje Lucijan Morpurgo.

"Klementine" iz 1949. te izvješće o posjetu američkog rabina Davida Hollandera 1958. godine u kojemu je naročiti fokus bio na eventualnom izručenju dr. Andrije Artukovića Jugoslaviji. Najopširniji su dokumenti svakako oni iz 1947. uz koje su priloženi i dokumenti Židovske bogoštovne općine u Dubrovniku iz 1945. godine. Spomenuti dokumenti naročito su važni u kontekstu proučavanja stradanja Židova u holokaustu jer sadrže vrijedne podatke o ubijenim, nestalim i zatočenim osobama kao i detalje o materijalnoj šteti. Usporedbom tih izvora s drugim bazama podataka primjećuju se određena odstupanja i nejasnoće koje upućuju na izazove s kojima se susreću istraživači ratnih gubitaka. Također je važno upozoriti i na određena nepodudaranja u detaljima između dokumenata Židovske bogoštovne općine iz 1945. s navodima u Udbinu elaboratu pripremljenom 1947. godine. Tako su, primjerice, uočljive određene razlike u podacima o stradalima koji su u elaboratu iz 1947. ili preskočeni ili naizgled proizvoljno nadopunjeni. Stoga je Udbine dokumente potrebno uzeti s posebnim oprezom i uspoređivati ih s ranijim izvorima radi utvrđivanja što cjelovitije istine. Nadalje, podaci o materijalnoj šteti u Udbinu su elaboratu znatno prošireni zbog čega se postavlja pitanje o sagledavanju takvih elaborata u kontekstu poslijeratne represije te što preciznijeg utvrđivanja prijeratne imovine i njezina konfisciranja.

Na temelju sadržaja pojedinih dokumenata jasno se može zaključiti da je izvješća i agenturnog materijala moralo biti znatno više. Naime, citirani dokumenti ukazuju na to da iako Židovska bogoštovna općina u Dubrovniku nije bila pod nadzorom jugoslavenskih komunističkih službi do 1947. godine, kontrola je tada svakako uspostavljena i zadržana minimalno do 1958. godine, iz koje datira posljednji sačuvani dokument. Unatoč oskudnosti, sačuvani materijal ipak predstavlja vrijedan izvor za istraživanje poslijeratne povijesti dubrovačkih Židova, uključujući i utvrđivanje imena stradalnika i njihovih sudbina.

JEWISH COMMUNITY IN DUBROVNIK THROUGH THE DOCUMENTS OF *UDBA* IN THE STATE ARCHIVES IN SPLIT, 1945-1958

BLANKA MATKOVIĆ

Summary

Preserved among the holdings of the UDBA (State Security Office) archive in the State Archives in Split are some documents dating from the post-WW II period which cast light on the fate of Dubrovnik Jews. Apparently, in early 1947 UDBA decided to place a greater focus on Jewish communities, of which the then Yugoslav state was distrustful, that is, they were labelled as potentially "reactionary".

Two documents from 1945 and one from 1947 provide personal details on Dubrovnik Jews killed in World War II, which are valuable because they allow comparison with the lists of victims in the databases of Yad Vashem and the Memorial Site in Jasenovac. The report from 1947 is expanded with data on material issues, which indicates a possible link with the plans for the confiscation of Jewish property.

From the reply of Dubrovnik UDBA to the inquiry from 1947, we learn about its assessment of the Jewish Community by which "the whole Community was hostile to the National Front and in Dubrovnik there is not a single Jew who would be positive". Cited as a notable example of this, and moreover an "Anglophile", was the Community president Mento Tolentino, although he had joined the partisan movement in 1943. Listed in the same document are the "suspicious" contacts of certain Dubrovnik Jews with foreigners and UNRRA.

This and a couple of other documents in UDBA archive in Split are very sparse, and there is a good reason to assume that the bulk of documentary evidence has either not survived or simply was not deposited in the Archives.

